

Дрьомін В. М.,
 доктор юридичних наук, професор,
 член-кореспондент Національної академії правових наук України,
 заслужений діяч науки і техніки України,
 завідувач кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права
 Національного університету «Одеська юридична академія»

СУЧАСНІ ФУНКЦІЇ КРИМІНОЛОГІЇ

Анотація. У статті розглядаються функції кримінології в сучасних умовах. Обґрунтовується висновок про необхідність введення спеціальності «кримінолог» в загальноосвітню підготовку юристів. Посади кримінологів повинні бути введені в законодавчих та правоохоронних органах, органах державної влади і управління, в інших сферах, пов'язаних із забезпеченням безпеки суспільства.

Ключові слова: суспільство, злочинність, функції кримінології, запобігання злочинності.

Постановка проблеми. Проблема злочинності як соціального явища завжди привертала увагу вчених різних спеціальностей, в числі яких були філософи, правознавці, медики, психіатри, антропологі. Уже в працях Платона і Аристотеля злочин розглядався в тісному зв'язку з суспільним устроєм і необхідністю його вдосконалення. Коріння кримінології знаходиться в кримінально-правовій науці і її наукових напрямках, пов'язаних з розробкою таких основоположних категорій, як «злочин» і «покарання».

Історія формування кримінології в Україні як самостійної науки багато в чому пов'язана з загальним характером її розвитку у світі. Українська кримінологічна наука, як і вся радянська кримінологія, у своєму розвитку пройшла різні етапи, серед яких були періоди становлення і активних наукових пошуків (20-ті роки минулого століття), політичних гонінь, що завершилися вигнанням кримінології з навчальних курсів (30-ті роки), і, зрештою, громадського визнання (80-ті роки), яке проявилось в присудженні Державних премій СРСР відомим радянським кримінологам.

Мета статті – проаналізувати сучасні функції кримінології та спробувати відшукати шляхи подальшого реформування вказаної сфери.

Виклад основного матеріалу дослідження. Особливу роль в становленні та визначенні напрямків кримінологічних досліджень в Україні відіграли кабінети з вивчення особистості злочинця та попередження злочинності. Так, наприклад, у 1924 р з ініціативи співробітників Одеської губернської виправно-трудова інспекції та вчених Одеського університету був утворений Всеукраїнський кабінет з вивчення особистості злочинця та злочинності. Відповідно до положення про кабінет метою його було «сприяння виправно-трудова органам в справі правильного застосування методів виправно-трудова впливу поряд з дослідженням фактів злочинності як соціального явища». Одеський кабінет видавав збірник «Вивчення злочинності і пенітенціарна практика».

Водночас, захоплення радянських кримінологів біопсихологічною проблематикою у 20-і роки минулого століття не залишилося непоміченим з боку партійних органів і викликало їх негативну реакцію. На початку 30-х рр. за звинуваченням в «методологічних помилках», пов'язаних з вивченням особи-

стості злочинця, кримінологія надовго (більше ніж на тридцять років) була вигнана з навчальних планів вузів і програм наукових досліджень. «Психологізація» та «біологізація» соціальних і правових проблем почала розглядатися як ідеологічна помилка. Проблема запобігання злочинності з числа наукових перейшла в розряд політичних, і кримінологічні дослідження фактично припинилися.

Відродження кримінології в СРСР почалося на початку 60-х років. Після нищівного розгрому кримінологія довго не могла відновити свої позиції і виступала, спершу, за оцінками деяких вчених, як несуттєвий «придаток» кримінально-правової теорії з яскраво вираженою нормативістською орієнтацією. Проте саме в цей період були опубліковані серйозні кримінологічні праці і підручники. З 1964 р. було введено викладання кримінології у вузах. У сімдесяти-вісімдесяті роки відбувався подальший розвиток кримінології, захищалися десятки кандидатських і докторських дисертацій з кримінологічної проблематики.

«Радянська кримінологія», методологічною основою якої стало марксистсько-ленінське вчення про поступове «відмирання» злочинності в комуністичному суспільстві, змушена була протягом багатьох десятиліть характеризувати злочинність, насамперед, як статистичну сукупність злочинів, що має «неухильну» тенденцію до зменшення, що і визначало основні функції кримінології на той час. Вчені опинилися в скрутному становищі: з одного боку, звинувачення в «біологізаторстві» і розправи з кримінологією на початку тридцятих років не дозволяли пов'язувати злочинність з якими б то не було особливостями особистості злочинця, з іншого боку, комуністичне «завтра», що будується, за своєю суттю, не повинно було породжувати злочинність. Звідси впливав висновок про «минулості», тобто тимчасовості цього явища. Радянська кримінологія довго існувала як «партійна», глибоко ідеологізована наука, що не могло не відбитися на ефективності наукових досліджень. Проте, пробиваючись крізь сито ідеологічних догм, радянська кримінологічна наука прагнула до пізнання причин злочинності і пошуку її подолання.

Полярність кримінологічних концепцій і неефективність здійснюваних заходів з контролю над злочинністю істотно позначилися на авторитеті кримінологічної науки [1]. Однак вчені-кримінологи незрівнянно меншою мірою відповідальні за стан злочинності, ніж уряди, що вимагають від них ефективних рекомендацій, але не бажають дотримуватися їх. Вочевидь, дискусії щодо найбільш гострих кримінологічних проблем, які не припиняються протягом багатьох десятиліть, обумовлені не тільки об'єктивними тенденціями в динаміці і структурі злочинності, властивими всім країнам світу, але й недостатньою ефективністю кримінологічних досліджень. Численні конгреси і конференції з проблем кримінології впродовж багатьох десятиліть минулого століття проводилися в обстановці гострого

протистояння різних соціальних систем. Вченим не вдалося уникнути ідеологічних уподобань і крайнощів: від доведення функціональної корисності злочинних діянь, до оголошення головною причиною злочинності «впливу імперіалістичного табору» і «пережитків минулого у свідомості людей».

Американський дослідник злочинності в пострадянських країнах професор Л. Шеллі вважає, що відсутність єдності в кримінології стала особливо очевидною з початком глобалізації в 90-х рр. Ось чому, стверджує вона, судження, висловлені доктором Хорстом Шулер-Шпрінгорумом ще у вересні 1988 р., були б більш доречні зараз, ніж тоді: «До кінця цього тижня ми з вами прийдемо до висновку, що кримінологія як тема справжнього Конгресу носить міжнародний характер, що, втім, вірно. Але немає нічого більш далекого від істини. Якщо коротко, ідея єдиного світу приховує той факт, що кримінологія все так само далека від єдності взагалі» [2].

Загострення кримінальної ситуації в усьому світі, з одного боку, і різнополярність кримінологічних теорій, з іншого, поставили питання про соціальну роль та функції сучасної кримінології. Більшість проблем, що вивчаються кримінологами, розглядаються, насамперед, у прикладному аспекті. Варто визнати, що великою заслугою сучасної кримінології є те, що накопичено величезний масив статистичних даних, проаналізовані різні аспекти організації профілактичної діяльності щодо окремих видів злочинів. Зазначено нові тенденції в розвитку злочинності, тісно пов'язані з розвитком сучасного суспільства. Глобалізація, інтернаціоналізація, зростання рівня організованості злочинності, тероризм не залишилися непоміченими кримінологами. Водночас, гостро відчувається дефіцит наукових теорій, що узагальнюють ці процеси і пропонують суспільству нову оцінку кримінальної дійсності.

Як зазначають провідні кримінологи світу, саме на рубежі тисячоліть для людства стає реальністю глобальна соціальна катастрофа як результат зіткнення релігійних, політичних, етнічних, культурологічних цінностей. Зростання рівня злочинності, що спостерігається у всіх країнах світу, визначило відповідні виклики людській спільноті і поставило перед кримінологією нові завдання теоретичної та практичної властивості. Однією з найбільш значних подій минулого століття вважається розпад Радянського Союзу. Належна наукова оцінка кримінологічних наслідків розпаду СРСР ще не зроблена, проте, вочевидь, що масштабна криміналізація пострадянського суспільства або стимулює появу нових кримінологічних теорій, або призведе до реставрації призабутих так званих «марксистсько-ленінських» концепцій боротьби зі злочинністю.

У наш час характер змісту функцій і завдань кримінології істотно змінюються. Якщо в радянській кримінології до функцій відносили інформаційну, описову і інші, а головною – вважали ідеологічну, спрямовану на обґрунтування антикриміногенності соціалістичного способу життя, то в умовах деідеологізації гуманітарних наук сфера аналізованих проблем і функцій кримінології зазнали якісних змін. В умовах нестабільного, а багато в чому і кризового суспільного розвитку, однією з основних функцій кримінології має стати, образно кажучи, «сигнальна» функція. Саме так це відбувається в біологічних системах, коли який-небудь її елемент шляхом загострення больового синдрому або за рахунок фізичного руйнування сигналізує про неполадки в її функціонуванні і стимулює заходи з примусового удосконалення або самовдосконалення.

Сучасна кримінологія вивчає, передусім, ті властивості суспільства і людини, які можуть обумовлювати такий особли-

вий вид соціальної дезорганізації, якою є злочинність. Жодна з соціальних наук не вивчає злочинність в такому широкому змістовному контексті, як кримінологія. Саме кримінологія взяла на себе задачу відстежувати негативні зміни в розвитку суспільства, аналізувати кримінальні процеси, що відбуваються в політичній, економічній, правовій та інших соціальних сферах, інформувати суспільство про тенденції їх розвитку.

Безумовно, сигнальна функція кримінології реалізується не у вузькому етимологічному сенсі слова «сигнал». Йдеться, у цьому випадку, про аналітичну, інформаційну, описову, перетворювальну функції кримінології. Однак завершальним етапом кримінологічних досліджень має стати подача відповідного «сигналу» суспільству. Кримінологічний «сигнал» повинен бути доведений до органів влади і управління, до всіх, хто несе відповідальність за стан правопорядку в суспільстві. У цьому сенсі кримінологія навряд чи буде шанована корумпованою кримінальною владою. Однак суспільство має бути поінформоване про кримінальну ситуацію, щоб з розумінням ставитися до здійснюваних (або не здійснюваних) заходів щодо протидії злочинності.

Проблема визначення функцій кримінології тісно пов'язана з розумінням предмета кримінології як самостійної науки і визначенням її місця в системі соціальних наук. Кримінологія, згідно з науковою класифікацією, що сформувалася в Україні, відноситься до юридичних наук. Однак, за своїм змістом, предметом дослідження, методами вивчення соціальної дійсності вона виходить за межі відносно вузького поняття «правознавство». Не можна не визнати, що соціологічні та психологічні галузі наукового знання не можуть самостійно охопити всю велику проблематику кримінології, однак і юридична наука «наодинці» не в силах запропонувати комплексну методикку вивчення злочинної поведінки і засобів впливу на кримінальну активність людей.

За всієї важливості питання про місце кримінології в системі соціальних наук в сучасних умовах інтеграції наукового знання, воно не є принциповим і не вимагає категоричної відповіді. Безумовно, з урахуванням того, що кримінологія спирається на юридичні дефініції, вивчає право і вплив права на поведінку людини, розробляє і аналізує правові заходи (закони, інші нормативні акти) протидії злочинності, а також правові основи діяльності правоохоронних органів і судової системи, вона може бути віднесена до юридичних наук. З іншого боку, зовсім не помилковими є твердження про те, що предмет, функції, завдання і методи їх вирішення в кримінології виходять за межі правової матерії в її вузькому розумінні.

Сучасна кримінологія пов'язана, насамперед, з тими соціальними науками, які вивчають людину, її місце в суспільстві, соціальні процеси, що впливають на її формування та розвиток, фактори, що визначають її поведінку в соціумі. Незважаючи на те, що злочинність є продуктом діалектичної взаємодії таких систем, як «суспільство», «право», «людина», центральним елементом цієї тріади є людина та її діяльність. За такого підходу до пізнання злочинності природним є використання досягнень тих галузей наукового знання, які об'єктивно можуть сприяти більш глибокому проникненню в сутність досліджуваного явища.

Сучасна кримінологія робить спроби відповідати характеру соціальних проблем. Наразі активно розробляються такі окремі кримінологічні теорії, як політична кримінологія, економічна кримінологія, кримінологія закону, сімейна кримінологія, кримінологія засобів масової інформації, кримінопеналогія, кримі-

нотеологія та інші галузі кримінології. Водночас, насторожує тенденція обмеження кримінологічних досліджень приватними проблемами, не пов'язаними з кримінологічним аналізом глобальних соціальних змін, що відбуваються в країні.

Як пише відомий український філософ, професор А. А. Івакін, «емпіричне пізнання виявляє і описує факти пізнання, що відповідає на питання «як?». Теоретичне ж пізнання – сутнісне пізнання, що відповідає на питання «чому?», на питання про внутрішні причини явищ, що, в кінцевому підсумку, дає можливість творчо перетворювати світ, управляти досліджуваними явищами і подіями, прискорювати їх прихід або, навпаки, віддалити і попереджувати їх, а також передбачати принципово нові факти» [3]. Злочинність і система протидії їй, що є елементом соціальної самоорганізації (саморегуляції) суспільства, може і повинна бути предметом дослідження на соціально-філософському рівні [4].

Не менш значущим функціональним завданням у сфері вивчення і протидії злочинності є кримінологічне вивчення практики правозастосування, передусім, діяльності органів кримінальної юстиції, починаючи з органів дізнання і завершуючи кримінально-виконавчою системою. Зокрема, кримінологічної оцінки потребує практика відкриття кримінальних справ, обрання запобіжного заходу, винесення обвинувальних і виправдувальних вироків. Вивчення цих та інших кримінально-правових і кримінально-процесуальних питань необхідне не тільки в практичних цілях – з погляду мінімізації помилок під час прийняття доленосних для людей рішень, – але й їх можливого впливу на криміногенний комплекс, правосвідомість громадян і формування громадської думки про судові та правоохоронні органи. У такому контексті, розробка кримінологічних основ кримінальної та кримінально-процесуальної політики в рамках наукового напрямку, який ми називаємо «кримінологія кримінальної юстиції», повинна стати одним з основних завдань сучасної кримінології.

Проблема вивчення процесу криміналізації суспільства тісно пов'язана з вирішенням інших завдань у сфері інституційної концепції протидії злочинності. Важливим функціональним напрямком кримінологічних досліджень є кримінологічне обґрунтування реформи правоохоронних і судових органів і розробка прогнозу відносно її впливу на рівень злочинності. Не можна не помітити, що наразі реформи в цій надзвичайно важливій сфері суспільного життя йдуть в рамках «самовдосконалення». Суди, прокуратура, МВС та інші суб'єкти правоохоронної системи на законодавчому рівні вирішують, насамперед, свої вузьковідомчі інтереси. Держава в особі своїх інститутів, покликаних боротися зі злочинністю, може стати загрозливим фактором криміногенного впливу на суспільство. У цих умовах на кримінологію повинні бути покладені завдання з проведення кримінологічної експертизи законопроектів з метою оцінки їх можливого негативного впливу на суспільство. Для цього потрібна підготовка фахівців-кримінологів для роботи в органах влади і управління, у правоохоронних органах. На жаль, кримінологічна наука витісняється з навчальних програм, незважаючи на те, що криміногенна ситуація в нашій країні стрімко погіршується, а темпи криміналізації суспільства становлять загрозу національній безпеці. З огляду на це, на нашу думку, актуальною є постановка питання про необхідність введення спеціальної освітньої програми для підготовки кримінологів. Є відповідний зарубіжний досвід. В Інституті кримінології Сіднейської школи права розроблено системне уявлення про роль кримінологів в суспільстві, яке відображає потреби в криміно-

логічних знаннях в органах державної влади, у правоохоронних і судових органах, у системі виконання кримінальних покарань, в освітній сфері, у розробці заходів щодо попередження найбільш небезпечних злочинів (тероризм, насильство, економічні злочини і т. ін.). Практика підготовки кримінологів також існує у Великобританії, Німеччині, Франції, США та інших країнах.

Варто звернути увагу на те, що Державний комітет України з питань технічного регулювання та споживчої політики на виконання постанови Кабінету Міністрів України ще від 04.05.93 року «Про Концепцію побудови національної статистики України та Державну програму переходу на міжнародну систему обліку і статистики» розробив Національний класифікатор України «Класифікатор професій» (чинний від 28.07.2010), призначений для застосування центральними органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, Федерацією роботодавців України, всіма суб'єктами господарювання під час запису про роботу у трудові книжки працівників, у якому значаться такі професії, як «кримінолог» і «соціолог-кримінолог» (2442.2). У цьому документі підкреслюється, що необхідний рівень освіти фахівців досягається завдяки реалізації освітніх, освітньо-професійних та освітньо-наукових програм підготовки і має в цілому відповідати колу та складності професійних завдань та обов'язків. Тоді, наприклад, народні депутати замість численних радників з невідомими обов'язками могли б включати до штатного розпису кримінологів – фахівців у сфері протидії злочинності та корупції, проведення кримінологічної експертизи законопроектів.

Висновки. Враховуючи вищезазначене, слід констатувати, що в системі правоохоронних органів мають бути створені кримінологічні підрозділи і введені посади кримінологів. Такі заходи будуть повністю відповідати відомій і загально визнаній думці – краще попереджати злочини, ніж карати за них (Ч. Беккарія). Однак складатиметься враження, що кримінологія сьогодні, як і в «застійні» брежнєвські часи, може стати небажаною для можновладців, так як розкриває кримінальні реалії в широкому соціальному і політичному контекстах.

Література:

1. Дрьомін В.М. Кримінологія: криза чи відродження? // Україна: становлення незалежності : матеріали Всеукраїнської науково-методичної конференції. – Одеса, 1993. – С. 70–72.
2. Shelly L. Crime as the Defining Problem: Voices of Another Criminology / L. Shelly / International Annals of Criminology : Annee, 2001 (volume 39-1/2).
3. Івакин А.А. Диалектическая философия : монография / изд. 2-е, перераб. и доп. – О. : Феникс ; Суми : Университетская книга; М. : Транслит, 2007. – С.157–158.
4. Алиева Г.М. Проблемы противодействия преступности: социаль-но-философский аспект / Г.М. Алиева // Вызовы современности и философия : материалы «Круглого стола», посвященного Дню философии ЮНЕСКО. Кыргызско-Российский Славянский университет / под общ. ред. И.И. Ивановой. – Бишкек, 2004. – С.107–113.

Дремлюк В. Н. Современные функции криминологии

Аннотація. В статті розглядаються функції криминології в сучасних умовах. Обґрунтовується висновок про необхідність введення спеціальності «криминолог» в загальноосвітню підготовку юристів. Криминологи повинні бути представлені в законодавчих і правоохоронних органах, державній влади і управління, в інших сферах, пов'язаних з забезпеченням безпеки суспільства.

Ключевые слова: общество, преступность, функции криминологии, предупреждение преступности.

Dryomin V. Modern criminology functions

Summary. In the article criminology functions in modern conditions are considered. The conclusion on the necessity of establishment «criminologist» specialty in the general education of lawyers is justified. Criminologists should be repre-

sented in legislative and law enforcement bodies, state power and government, other spheres connected with society safety insurance.

Key words: society, crime, criminology functions, crime prevention.